

Kilka uwag o wymowie *rʲ we współczesnej gwarze Jastarni

Streszczenie

Opisy kaszubskiego systemu dźwiękowego z połowy 20 wieku pozwalają zakładać, że that [r] (*[rʲ]) jako takie nie zachowało się na kaszubskich obszarze językowym zupełnie. Okazuje się jednak, że w Jastarni niektórzy użytkownicy miejscowej gwary nadal zachowują ten dźwięk z dość wysoką częstotliwością (ok. 30% wszystkich możliwych przypadków). Niniejszy artykuł prezentuje podstawowe dane statystyczne i fonetyczne co do wymowy tej spółgłoski we współczesnym materiale oraz podejmuje próbę określenia przyczyn sprzeczności pomiędzy starszymi opisami a faktycznym stanem rzeczy.

Słowa kluczowe: fonetyka, fonologia, spółgłoski, dialektologia, język kaszubski

Wstęp

Niniejszy artykuł stanowi wstępne doniesienie o wymowie *rʲ w kaszubskiej gwarze Jastarni (wraz z dawnym Borem). Podstawę materiałową stanowią nagrania przeprowadzone przeze mnie we wrześniu 2016 r. Zasadniczym elementem nagrań były tłumaczenia przygotowanych zawczasu i czytanych przeze mnie na głos zdań w języku polskim na miejscową gwara. Zdania te zaczerpnąłem z opracowań Zuzanny Topolińskiej (1967a, 1967b, 1969), dodając kilkadziesiąt nowych, zainspirowanych pracą Gotthelfa Bronischa (1898) oraz własnymi doświadczeniami z badań nad fonetyką i fonologią gwar kaszubskich. Łącznie było ich ponad 300. Poza tym w czasie nagrań, gdy natrafiłem na jakąś ciekawostkę, formułowałem na żywo pytania dodatkowe. Oprócz tego w miarę chęci i możliwości informatorów prosiłem ich o swobodne wypowiedzi, pytając głównie o czasy ich dzieciństwa (tę część wywiadu prowadziłem po kaszubsku, używając centralnokaszubskiej gwary sierakowicko-gowidlińskiej). W samej Jastarni udokumentowałem 14 idiolektów, do badań nadało się ostatecznie 12 z nich. Informatorzy byli zróżnicowani co do płci i wieku.

W niniejszej pracy koncentruję się wyłącznie na kwestii na fonetycznej realizacji *r̥. Z racji na zasygnalizowany już wstępny charakter opracowania nie podaję szczegółowych danych akustycznych, ograniczając się do ogólnej prezentacji aspektów fonetycznych. Problemów statusu fonologicznego jego kontynuantów w stosunku do *ʃ, *ʒ, jak również do segmentu konsonantycznego powstałego w wyniku rozłożenia *p̥i, *f̥i nie poruszam zupełnie.

Dotychczasowe dane na temat wymowy *r̥i w gwarach kaszubskich

Pierwotnym kontynuantem *r̥i, wspólnym dla wszystkich gwar kaszubskich, jak również polskich i czeskich było [r̥]¹, określane w dialektologii polskiej mianem *frykatywnego r*. Powstanie [r̥] we wszystkich tych językach datuje się na 13 wiek² (Topolińska 1974: 55-56, Stieber 1966: 64, Lamprecht, Šlosar i Bauer 1986: 85). Dźwięk ten utrzymuje się stabilnie do dnia dzisiejszego tylko w gwarach (rdzenie) czeskich. Nieliczne wyjątki mają charakter zleksykalizowany (Gebauer 1894: 329-330, 350). Proces zanik elementu drżącego na polsko-kaszubskim obszarze językowym rozpoczął się natomiast już w wieku 15. Naukowa dialektologia „zastała” [r̥] wyłącznie na obszarach peryferyjnych (północno-zachodnia Wielkopolska, Śląsk Opolski, południowy Górny Śląski, południowa Małopolska, wschodnie Mazowsze, Warmia i Mazury oraz Kaszuby), w większości przypadków dostrzegając również tam tendencję do zaniku elementu drżącego (Dejna 1993: 109-113, mapa 6).

Friedrich Lorentz na przełomie 19 i 20 wieku obserwował (abstrahując od zleksykalizowanych, nieregularnych przypadków) zachowanie elementu drżącego na całym obszarze kaszubskim. Tylko na samym południu mógł on fakultatywnie zanikać. Dochodziło do tego jednak wyłącznie w określonym i dość specyficznym kontekście fonetycznym (w wygłosie po samogłosce nieakcentowanej), trudno więc jednoznacznie orzec, czy można tu rzeczywiście mówić o załężku jakiejś ogólnej tendencji do zaniku elementu drżącego (Lorentz 1925: 84-85, Lorentz 1927-1937: 526-527). Jej istnienie, przynajmniej na pewnych obszarach, pozwala jednak założyć już dość ogólne i mało precyzyjne stwierdzenie Stefana Ramuła, widzącego tu zresztą wpływ polski (Ramułt 1893: XXVII) oraz krótkie

¹ W niniejszym artykule nie rozróżniam wariantu dźwięcznego [r̥] i bezdźwięcznego [r̥̥], pod oznaczeniem [r̥], mając na myśli oba.

² Dźwięk ten powstał również w gwarach łżyckich. Pomimo podobnej chronologii (Schaarschmidt 1997: 41-44, 105-109) uwarunkowania fonetyczne były tu znacząco odmienne. Istotną, a częściowo główną rolę odgrywała tu bowiem (bez)dźwięczność, a nie miękkość. Z tej przyczyny pozostawiam łżycczyznę poza marginesem rozważań.

uwagi Kazimierza Nitscha dotyczące niektórych gwar południowokaszubskich (Nitsch 1907: 117, 162). Dość zaawansowany proces zaniku elementu drżącego na początku drugiego dziesięciolecia 20 wieku obserwował w dialekcie słowińskim Mikołaj Rudnicki. Został on jednak ów dialekt w stadium wymierania, kiedy nie funkcjonował on już jako środek codziennej komunikacji praktycznie w ogóle. Trudno więc ustalić, na ile mamy tu do czynienia z procesem wewnętrznym, uwarunkowanym systemowo (choćby nawet wspieranym lub zgoła zainicjowanym przez wpływ obcy), a na ile z wynikiem przejścia na język niemiecki jako pierwszy i pełnego przejęcia jego bazy artykulacyjnej wraz z usunięciem artykulacji mu obcych (Rudnicki 1913: 95-96)³. Jeżeli chodzi o dialekt byłacki w ogóle i gwarę Jastarni i Boru w szczególności, Bronisch (1896) nie wspomina o jakimkolwiek ograniczeniu występowania elementu drżącego. Najstarsza literatura poświęcona wymowie kaszubskiej pozwala nam stwierdzić, że na początku 20 wieku wymowa typu [r] była zachowana na przeważającej części obszaru gwar kaszubskich doskonale. Tendencja do zaniku elementu drżącego przejawiała się tylko na obszarach peryferyjnych i była (prawdopodobnie) uwarunkowana wpływem obcym. Na południu była ona przy tym załączkowa, bardzo słaba, a silniej ujawniła się ona tylko w wymierającym dialekcie słowińskim. Na obszarze interesującym nas najbardziej nie została taka tendencja zanotowana w ogóle.

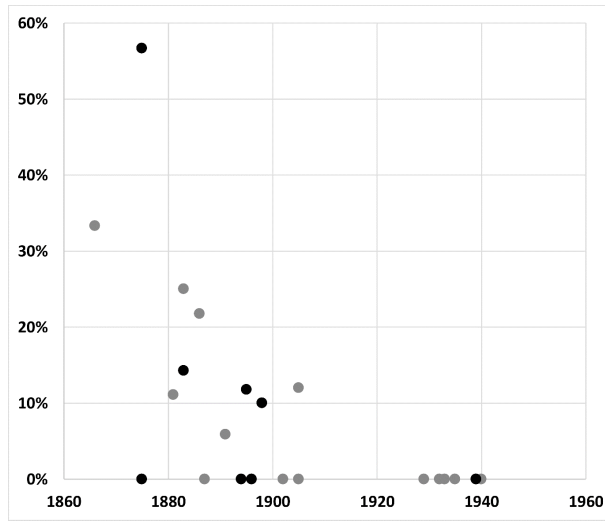
W ciągu kolejnych kilkadziesiąt lat zaszły wymowie *rʲ znaczące zmiany. W tekstach nagranych pod koniec lat pięćdziesiątych 20 wieku i opracowanych przez Zuzannę Topolińską (1967a, 1967b, 1969) stwierdzić można całkowity zanik [r] na południowych Kaszubach, a na północnych i centralnych zachowanie [r] tylko jako dźwięku fakultatywnego przy dominującej wymowie *rʲ jako [s, z]. Spółgłoska [r] występuje tu przy tym tylko u informatorów starszych (o czym szerzej za chwilę). Materiał *AJK* (zebrany w latach 1954-1961) wykazuje nieco szerszy zasięg [r]. Oprócz północnych i centralnych Kaszub spółgłoska ta występować miała mianowicie również nierzadko na zachodzie południowych Kaszub, jak również pojawiać się w peryferyjnych gwarach południowych. Dźwięk ten jest jednak tak czy inaczej miał wówczas wszędzie charakter

³ Warto tu zaznaczyć, że Lorentz nie wspomina o jakichkolwiek zmianach w wymowie [r] w dialekcie słowińskim nie tylko w zacytowanych powyżej opracowaniach o charakterze ogólnokaszubskim, ale również w obszernej pracy poświęconej temu tylko dialektowi (Lorentz 1903), wydanej zaledwie 10 lat przed publikacją Rudnickiego. Jak zaświadcza sam Lorentz (1903: III), jego pierwszy kontakt ze słowińskim miał miejsce na sześć lat przed wydaniem *Slovinzische Grammatik*. Jeżeli zaufać obu badaczom, to w ciągu ok. 10-15 lat dojsz musiało w dialekcie do ważnej zmiany o charakterze fonetycznym i fonologicznym. Tak wąska chronologia świadczyłaby o tym, że duża część użytkowników dialektu musiała zarzucić wymowę typu [r] pomimo jej wcześniejszego opanowania w wieku dziecięcym i wieloletniego używania później. Przemawia to za drugim scenariuszem (zakładającym tu rezultat przejścia na język niemiecki) lub przynajmniej za przyjęciem bezpośredniego, silnego wpływu niemieckiego na daną zmianę.

fakultatywny (przy czym obserwować można pewne uwarunkowania pozycyjne i leksykalne). Szerszy zasięg w materiale *AJK* (nie zmieniający w zasadzie ogólnego obrazu) związany jest zapewne z tym, że został on zebrany za pomocą kwestionariusza, gdzie w zasadzie odpytuje się pojedyncze słowa i formy. W takiej sytuacji oczekiwać można najpełniejszego stylu wymowy, inaczej niż w tłumaczeniach dłuższych zdań lub wypowiedziach swobodnych. W związku z tym należy założyć, że zasięg wyznaczony w *AJK* jest ówczesnym maksymalnym zasięgiem [r], co stwierdzają zresztą sami autorzy. Również tu zwraca się uwagę na zachowanie [r] przeważnie u starszego pokolenia (*AJK* 13: 144-152, mapy 619-620). Opisy fonologiczne kaszubskich punktów *Ogólnosłowiańskiego atlasu językowego* potwierdzają obecność [r] na północnych, centralnych i południowo-zachodnich Kaszubach na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych 20 wieku. W większości punktów [r] ma być fakultatywne lub nieobecne w mowie młodszego pokolenia (Topolińska 1982: 32-52). W publikacji tej niepodawany jest jednak wiek informatorów ani jakiegokolwiek dane liczbowe, brak tu również niemal zupełnie zapisów zarejestrowanych form. W związku z tym nie sposób odnieść się szerzej do zaprezentowanych wniosków.

Wróćmy jeszcze na chwilę do opracowań Topolińskiej (1967b, 1969). Dzięki temu, że autorka prezentuje całość materiału stanowiącego podstawę jej rozważań (łącznie z wiekiem informatorów), możemy tu poczynić ciekawe spostrzeżenia o charakterze liczbowym⁴. W tekstach centralnokaszubskich (Topolińska 1967b) [r] zachowane jest ogólnie w 8% przypadków, a jeśli uwzględnić tylko tych informatorów, u których ono występuje, liczba ta wynosi 18%. Analogiczne liczby dla materiału północnokaszubskiego (Topolińska 1969) to 18% i 32%. Ukazuje to wyraźnie wspomniany powyżej regres [r] i lepsze zachowanie tej spółgłoski na północy. Wymowa w materiale Topolińskiej jest przy tym wyraźnie uwarunkowana wiekiem informatora. Zależność tę przedstawiam na wykresie 1 (w osi *x* oznaczony jest rok urodzenia, w osie *y* stopień zachowania [r] wyrażony w procentach; uwzględnieni są tu informatorzy, u których liczba poświadczeń jest większa od pięciu). Punkty o kolorze szarym reprezentują centralną kaszubszczyznę, o kolorze czarnym – północną.

⁴ Rozważania te – z pewnymi modyfikacjami – przejmuję z mojej pracy habilitacyjnej *Studien zum obersorbischen und kaschubischen Konsonantismus mit einer vergleichenden Analyse*, złożonej na Uniwersytecie w Lipsku w roku 2013. Rozdział poświęcony konsonantyzmowi kaszubskiego przygotowuję aktualnie do druku.

Rysunek 1. Stopień zachowania [r] w materiale Topolińskiej (1967b, 1969)

Spółgłoska [r] u ówczesnych młodszych informatorów w omawianym materiale nie występuje w ogóle. Najmłodsza osoba zachowująca [r] urodziła się w 1905 r. Uwzględniając widoczną lukę w dokumentacji, jako krytyczną granicę pod względem roku urodzenia przyjmując można tu orientacyjnie lata 1915-1920. Ale nawet w starszym pokoleniu liczby nie są ogólnie zbyt wysokie. U sześciu informatorów [r] nie jest tu poświadczony zupełnie. U trzech czwartych informatorów stopień zachowania [r] nie przekracza 15%, a tylko u jednej osoby sięga powyżej 35%. Na podstawie tych danych można by założyć, że spółgłoska [r] nie powinna dzisiaj występować praktycznie w ogóle ani na centralnych, ani na północnych Kaszubach⁵. Najmłodszy informator z omawianego tu zbioru tekstów zachowujący [r] miałby bowiem dzisiaj 112 lat, a ówczesne „pokolenie młodsze” to obecnie siedemdziesięcio- i osiemdziesięciolatkowie. Rzecz komplikuje jednak jedna sprawa, na którą zwraca uwagę sama Topolińska (1969: 86). U jednego z informatorów (reprezentowanego przez mocno odchylony punkt ze stopniem zachowania [r] wynoszącym niemal 60%), u którego w swobodnym dialogu oraz w tłumaczeniu zdań [r] zachowane było jedynie w 13%, w tekście dyktowanym eksploratorowi (jedyne taki tekst w interesującym nas zbiorze!) spółgłoska ta wystąpiła w 100% procentach przypadków. W najpełniejszym stylu wymowy częstotliwość [r] okazała się więc u tej osoby nieporównywalnie wyższa niż wypowiedziach bardziej swobodnych (choć przecież w przypadku tłumaczenia

⁵ Jeżeli chodzi o kaszubszczyznę centralną, to jest tak w istocie (Jocz 2013), patrz też (Jocz 2014: 20-25).

pojedynczych zdań koncentracja na języku samym w sobie jest i tak wysoka, a swoboda ograniczona). Oczywiście zależności tej nie można mechanicznie przełożyć na pozostałych informatorów, niemniej jednak możemy z niemałym prawdopodobieństwem przypuszczać, że podobny fenomen wystąpiłby również u nich. Niewykluczone przy tym, że [r] mogłoby pojawić się także u młodszych informatorów. Można by tu mówić o swoistym utajonym zachowaniu [r], która to spółgłoska ujawniałaby się tylko w sprzyjających warunkach (skłaniających do pełnego stylu wymowy). Nie sposób tu jednak niestety wyjść poza hipotezy.

Późniejsze opisy fonetyczne kaszubszczyzny, np. (Breza i Treder 1981: 62, 67; Stone 1993: 764; JKPE 2006: 129), nie są w interesującej nas kwestii pomocne, mamy tu bowiem do czynienia z ewidentnym (i nierzadko bezrefleksyjnym) powtarzaniem informacji o zachowaniu [r] w pokoleniu starszym z dotychczasowej literatury.

Kwestia wymowy *rⁱ we współczesnej kaszubszczyźnie północnej pozostaje więc niewiadomą, niewątpliwie wartą uwagi.

Wymowa *rⁱ w przeanalizowanym materiale

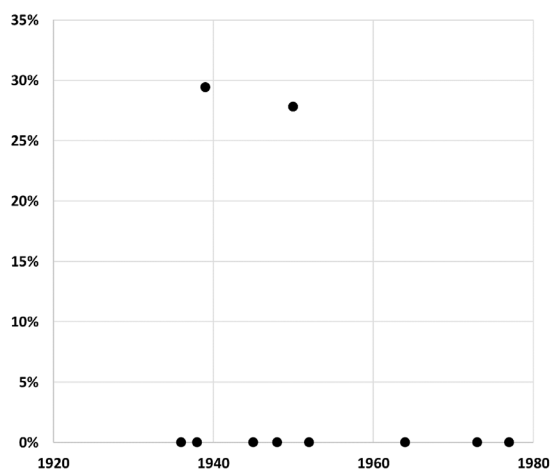
Łącznie przeanalizowałem 1116 realizacji *rⁱ u 12 informatorów. Minimalna liczba poświadczeń na jednego informatora to 40, maksymalna – 264 (średnia wyniosła 93).

W przebadanym materiale stwierdziłem regularne występowanie [r] u dwóch informatorów: kobiety w wieku 78 lat i mężczyzny w wieku 67 lat. Poza tym zanotowałem pewną ilość artykulacji niejednoznacznych u drugiego mężczyzny w wieku 79 lat, które jednak przed szczegółowymi analizami akustycznymi „dla bezpieczeństwa” liczę jako artykulacje z utraconym elementem drżącym⁶. Informatorzy z zachowanym [r] są co prawda w moim materiale wyraźnie mniej liczni w odniesieniu do całości grupy badawczej niż w tekstach opracowanych przez Topolińską (poniżej jednej piątej w stosunku do ponad połowy), trudno tu chyba jednak nadal mówić o jakichś rzadkich wyjątkach. Interesująca nas spółgłoska nie jest to przy tym u tych osób w żadnej mierze zjawiskiem reliktowym. Stopień zachowania [r] wyniósł mianowicie u informatorki 29,4% (32 poświadczenia na 109 możliwych), a u informatora 27,8% (20 poświadczeń na 72 możliwe). Zresztą średnia zachowania [r] u osób z jego poświadczeniami jest w moim i w starszym materiale niemal identyczna. Co ciekawe, dźwięk ten jest u obu informatorów tak mocno zakorzeniony,

⁶ O tego typu trudnych do przyporządkowania wymowach na obszarach z tendencją do zaniku elementu drżącego pisał już Kazimierz Nitsch: „r jest zawsze silnie drgające, natomiast rš, rž w drganie to jest bardzo słabe, tak, że dźwięki te sprawiały na mnie czasem wrażenie š, ž” (Nitsch 1907: 117).

iż pojawia się w etymologicznie właściwych pozycjach również w słowach i frazach czysto polskich. W odniesieniu do całości materiału (kaszubskiego) od wszystkich informatorów [r] wystąpiło w 4,7% przypadków (liczby tej nie można oczywiście w żadnym wypadku absolutyzować, materiał od poszczególnych informatorów ma bowiem częściowo różną objętość).

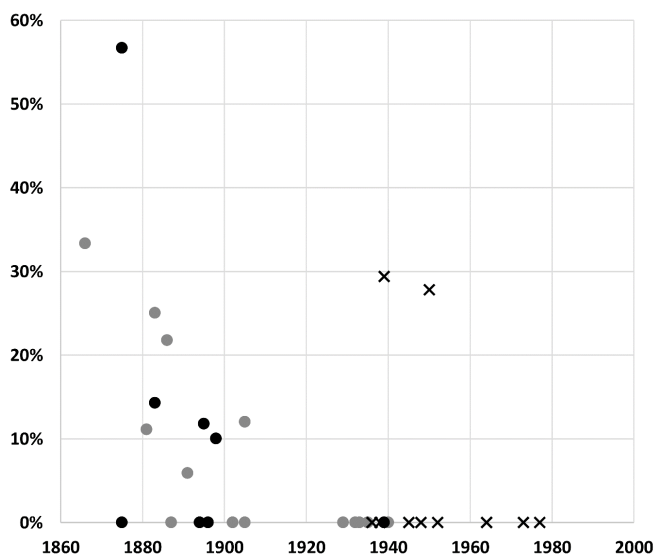
Zależność stopnia zachowania [r] od roku urodzenia w zebranych i przeanalizowanym przeze mnie materiale przedstawia wykres 2 (trzeba tu zaznaczyć, że część punktów o wartości 0% nakłada się na siebie, w rzeczywistości mamy na wykresie łącznie 12 informatorów).

Rysunek 2. Stopień zachowania [r] w przebadanym materiale

Obaj informatorzy, u których wystąpiło [r], należą do pokolenia starszego, ale jest to jedyne stwierdzenie pozytywne, które można tu sformułować. Na podstawie zgromadzonego materiału nie sposób bowiem wysnuć jakichkolwiek pewnych wniosków co do dystrybucji interesującej nas spółgłoski pod względem wieku. Zwrócić tu należy uwagę, iż u sześciu pozostałych informatorów w podobnym wieku [r] nie pojawiło się w ogóle (być może poza wyjątkiem wspomnianego już obiektu z pewną ilością wymówień niepewnych), co zdaje się świadczyć o wysokim zindywidualizowaniu wymowy pod tym względem i otwiera szerokie pole do domysłów.

Dystrybucję [r] pod względem wieku z uwzględnieniem starszego i współczesnego materiału łącznie przedstawia wykres 3 (tu idiolekty udokumentowane przeze mnie reprezentowane są za pomocą krzyżyków).

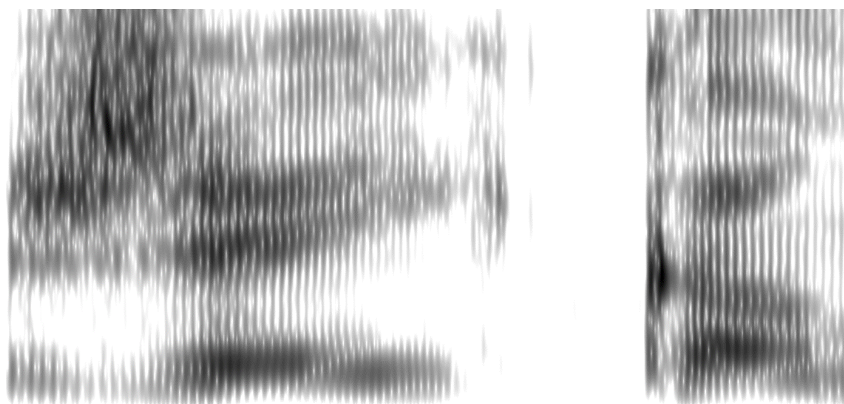

Rysunek 3. Stopień zachowania [r] w przebadanym materiale na tle starszych danych (Topolińska 1967b, 1969)

Nawet przy odrzuceniu punktu odchylnego (ze względu na istotną niekompatybilność materiału pochodzącego od tej osoby z materiałem od pozostałych informatorów, patrz wyżej) stwierdzić można ogólną tendencję spadkową. Inaczej niż przed kilkudziesięciu laty, informatorzy nieznający w ogóle [r] wyraźnie dziś dominują. Stopień zachowania elementu wibracyjnego w dwóch idiolektach współczesnych sięga przy tym jednak najwyższych wartości sprzed kilkudziesięciu lat. Co ciekawe, brak tu idiolektów pośrednich, przez co możemy mówić o swego rodzaju ściślejszej indywidualizacji (czy wręcz „specjalizacji”) pod względem wymowy *r. Na podstawie przedstawionych danych nie sposób sformułować jakichkolwiek uogólniających stwierdzeń w rodzaju, że np. u użytkowników gwary urodzonych po roku 1960 głoska ta nie występuje w ogóle. Można tu tylko założyć, iż prawdopodobieństwo wystąpienia idiolektu z zachowanym [r] jest odwrotnie proporcjonalne do roku urodzenia.

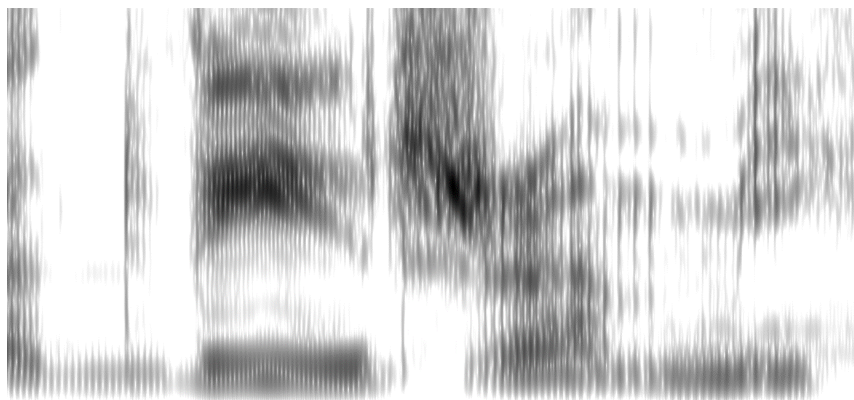
Przejdźmy teraz do ogólnej charakterystyki fonetycznej kontynuantów *r w przebadanym materiale. W przypadku zatrzymania elementu drżącego mamy do czynienia u wszystkich informatorów z zawsze twardymi spółgłoskami [ʐ, ʂ], tożsamymi w zasadzie z ogólnopolskimi ż, sz. Tego typu wymowę widzimy na rysunku 4 (*rzéka* ‘rzeka’).

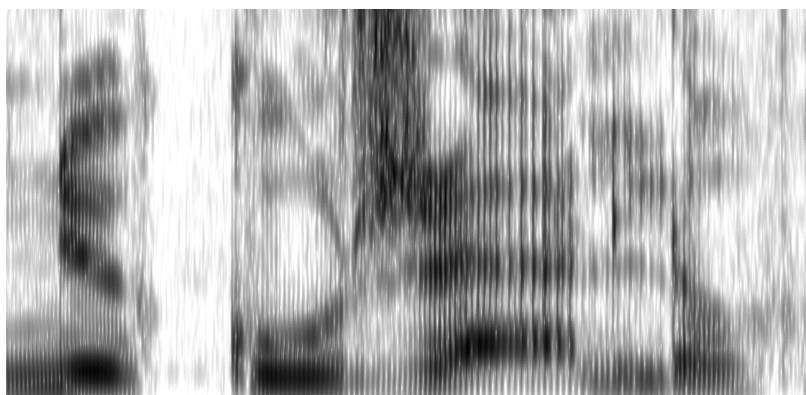

Rysunek 4. Informatorka, 78 lat: rzeka

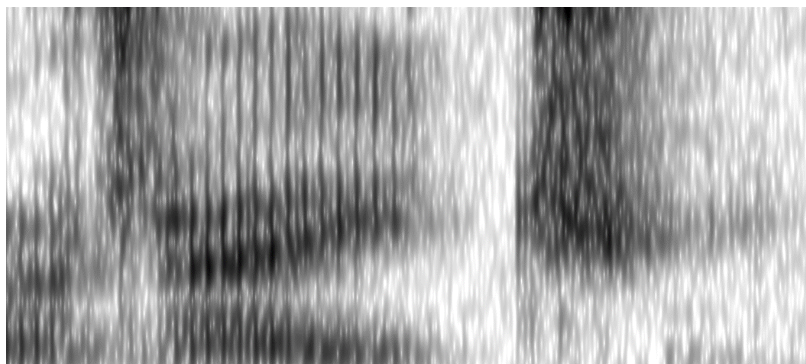
Jeżeli chodzi o realizacje z zachowanym elementem wibracyjnym, to wyróżnić można trzy podstawowe warianty, które zilustruję za pomocą kilku spektrogramów (skala w osi y to 0-5000 Hz). Pierwszym z nich jest wariant składający się z pojedynczego wyrazistego zwarcia typu uderzeniowego ([r]) i następującej dłuższej lub krótszej artykulacji szczelinowej o charakterze [z, ʂ]. Zwarcie poprzedzone jest tu zazwyczaj bardzo krótkim odcinkiem szumowym. Tego typu wymowę przedstawia rysunek 5 (*dwiéřzami* ‘drzwiami’), 6 (*nie kùřżęło* ‘nie padał śnieg’), 7 (*rzéćzi* ‘rzeki’) oraz 8 (*grzëbë* ‘grzyby’).

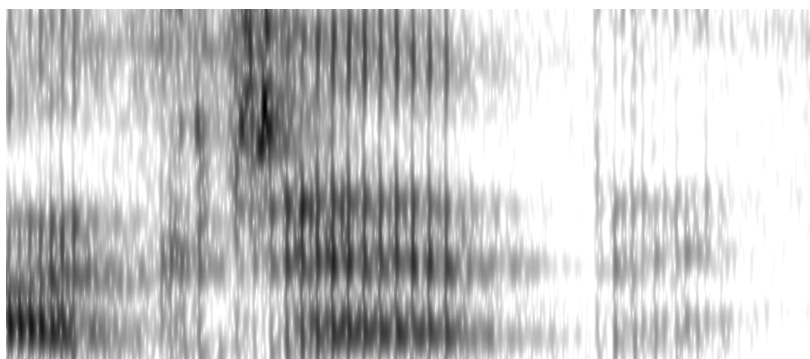
Rysunek 5. Informatorka, 78 lat: dwiéřzami

Rysunek 6. Informatorka, 78 lat: nie kùrzęło

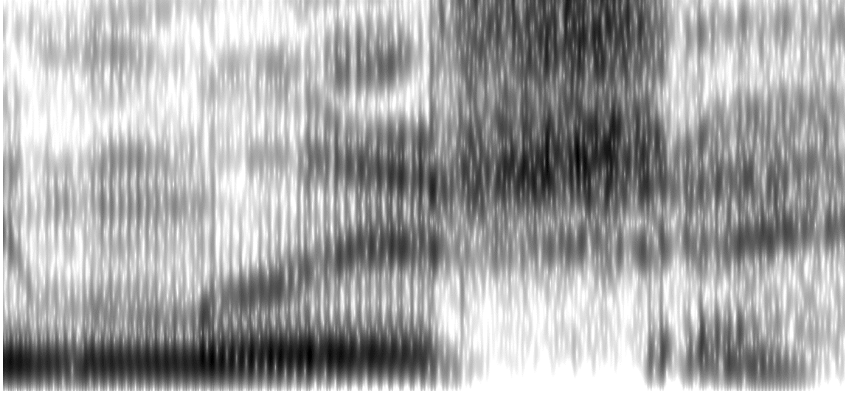

Rysunek 7. Informator, 67 lat: rzeczi

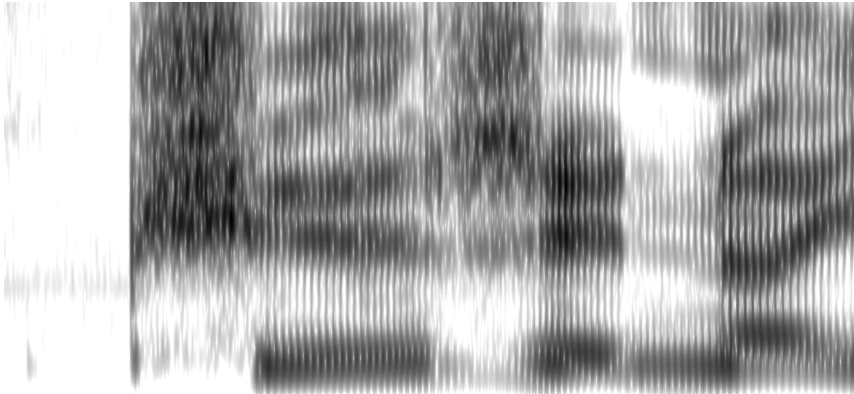

Rysunek 8. Informator, 67 lat: grzëbë

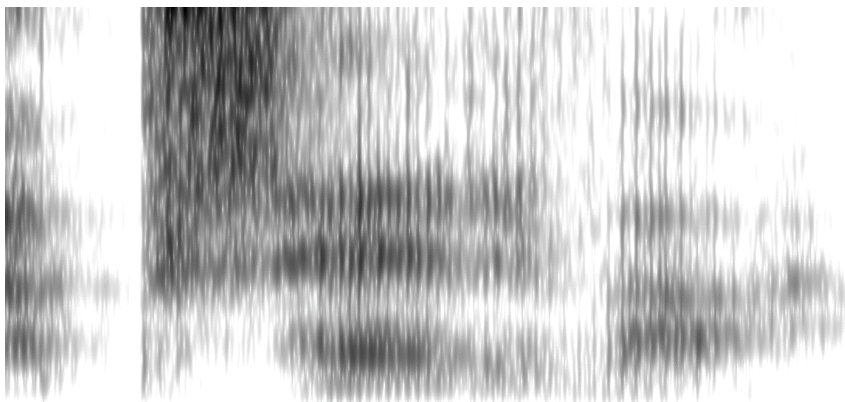
Nierzadko (podobnie zresztą jak w przypadku /r/) zware jest wyraźnie słabsze i samo w sobie mocno zaszumione. Na spektrogramach brak w takich przypadkach cech ostro odciętego segmentu typu [r], zauważalne jest natomiast mniejsze albo większe obniżenie ogólnej energii sygnału, charakterystyczny przebieg wzrostu natężenia dźwięku elementu frykatywnego oraz pewne różnice w spektrum szumu. Tego typu wymowę prezentują rysunki 9 (*mòrže* ‘morze’), 10 (*pierzëna* ‘pierzyna’) oraz 11 (*przerwa* ‘przerwa’). W ostatnim przypadku mamy przy tym do czynienia z [r] we frazie wypowiedzianej po polsku.

Rysunek 9. Informatorka, 78 lat: mòrže

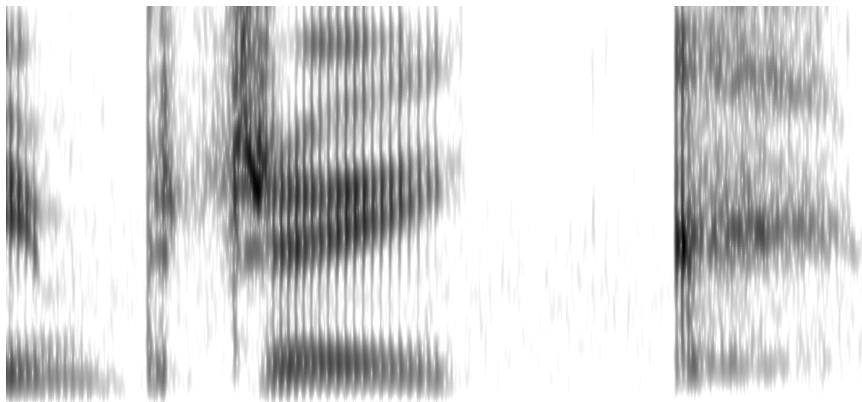

Rysunek 10. Informatorka, 78 lat: pierzëna

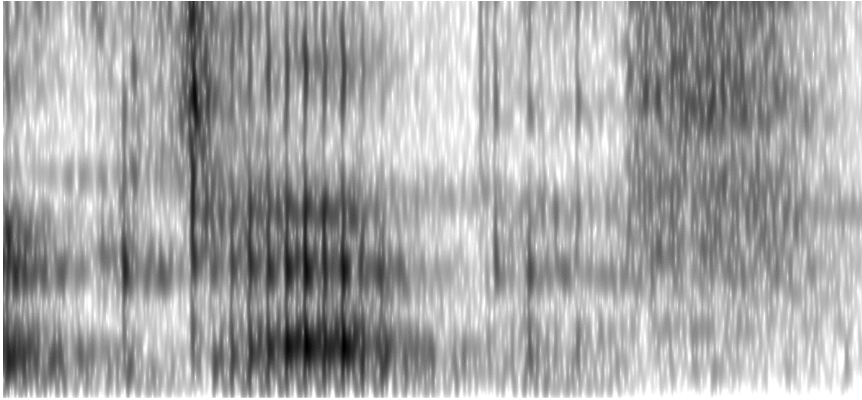

Rysunek 11. Informator, 67 lat: przerwa

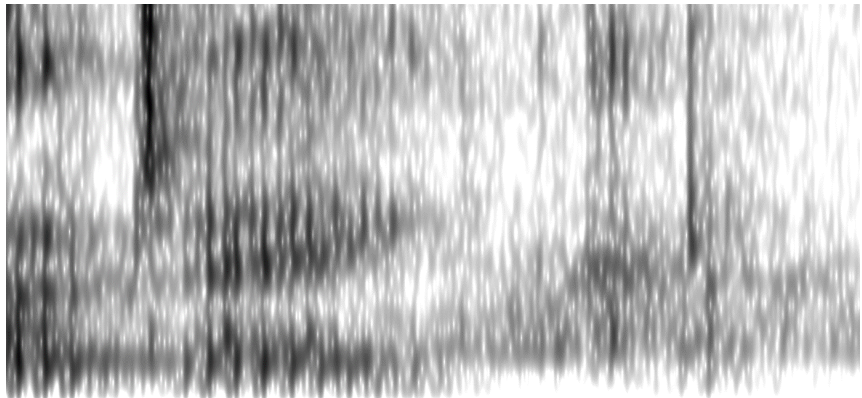
Trzeci wariant wymowy [ɾ] to quasi-afrykata z dłuższą lub krótszą fazą zwarcia oraz bardzo krótką fazą szumu, charakteryzującą się gwałtownym wzrostem amplitudy. Ten typ wymowy oznaczyć możemy jako [ɾ̥]. Ilustrują go rysunki 12. (*brzég* ‘brzeg’), 13. (*grzëbów* ‘grzybów’) oraz 14. (*rzéka* ‘rzeka’).

Rysunek 12. Informator, 78 lat: brzeg

Rysunek 13. Informator, 67 lat: grzębów

Rysunek 14. Informator, 67 lat: rzeka

Wszystkie te warianty są wzajemnie wymienne ze sobą nawzajem oraz z kontynuantami bez elementu drżącego u jednego i tego samego informatora we wszystkich morfemach i pozycjach fonetycznych. Brak oczywiście ostrych granic pomiędzy niektórymi typami wymowy, niekiedy mamy np. do czynienia z artykulacjami pośrednimi pomiędzy wymową z wyrazistym zwarem a quasi-afrykatą.

Zakończenie

Zachowanie się drżąco-frykatywnej spółgłoski [r] w jednej z gwar północnokaszubskich do dnia dzisiejszego okazało się – w pewnej mierze wbrew oczekiwaniom

– faktem. Nie mamy tu przy tym do czynienia z jakimiś rzadkimi relikdami, ale z regularnym występowaniem tej spółgłoski u może niezbyt wielkiej, ale dalekiej od znikomej części użytkowników. Ogólny trend w zakresie częstotliwości zachowania [r] jest wyraźnie spadkowy, a idiolekty poświadczające tę głoskę są dziś rzadsze niż kilkadziesiąt lat temu, nie sposób tu jednak na podstawie przedstawionych danych określić jakiegokolwiek punktu odcięcia. Wtórne opisy kaszubszczyzny pochodzące z przełomu 20 i 21 wieku paradoksalnie przekazywały z grubsza trafne informacje na temat wymowy *rⁱ, choć robiły to oczywiście właściwie przez przypadek.

Wy tłumaczenia wymaga sprzeczność pomiędzy oryginalnymi analizami materiałowymi sprzed kilkadziesiątu lat, przypisującymi zachowanie [r] w zasadzie tylko ówczesnemu starszemu pokoleniu, a stanem stwierdzonym w niniejszym artykule, który wykazał obecność tej spółgłoski u przedstawicieli ówczesnego pokolenia młodszego⁷. Odrzucić tu można od razu hipotezę o ewentualnej błędnej percepcji autorów starszych opracowań, ponieważ odróżniali oni bez wątpienia [r] od [ʀ, ʁ], a ewentualne artykulacje trudne do sklasyfikowania mogłyby tylko nieznacznie zmienić proporcje, nie zaś całkowicie wypaczyć ogólny obraz. Niezbyt prawdopodobne wydaje się też funkcjonowanie [r] jako stałego socjolingwistycznego markera wieku i sytuacja, w której użytkownicy gwary przestawialiby się po osiągnięciu pewnego wieku na wymowę z [r], której przedtem nie używali, choć byłoby to teoretycznie możliwe, por. (Trudgill 2000: 64). Przyczyną jest tu natomiast zapewne swoista atomizacja języka, jego silnie zindywidualizowanie, wywołane przez ograniczenie funkcji i zasięgów komunikacyjnych, spowodowane niewątpliwym zanikaniem gwary. W takiej sytuacji nie może dziwić brak ścisłej korelacji zjawisk językowych z wiekiem. Nierzadko osoba młodsza z powodu jakichś specyficznych warunków socjolingwistycznych i pozajęzykowych, w których zrzędzeniem losu się znalazła, może wtedy zachować bardziej archaiczną formę języka od osoby metrykalnie starszej, mieszkającej choćby po drugiej stronie drogi. Eksplorator ma przy tym do czynienia zawsze z jakąś ograniczoną i w pewnym sensie losową grupą informatorów i nawet spora jej liczebność nie może w takich przypadkach zagwarantować pełnego wglądu w zróżnicowanie badanej gwary. Zwłaszcza, że rzecz może tu polegać na trafieniu do jednej konkretnej rodziny czy zgoła konkretnej osoby.

Podstawowym zadaniem na przyszłość jest analiza akustyczna kontynuantów *rⁱ. Chodzi tu przy tym nie tylko o opis różnych odmian [r], ale również o dokładne ustalenie cech kontynuantów z zanikłym elementem drżącym

⁷ A wręcz najmłodszego, informator z zachowanym [r] w moim materiale miał bowiem podczas zbierania materiału opracowanego przez Topolińską tylko dziewięć lat.

(potencjalnie istotnym zagadnieniem jest w tym ostatnim przypadku kwestia dźwięczności i siły). Analiza akustyczna pozwoli z kolei na precyzyjne określenie i opis stosunków fonetycznych i fonologicznych pomiędzy *rʲ i *ʃ, ʒ oraz artykulacjami frykatywными powstałymi z rozkładu miękkich wargowych.

Bibliografia

1. *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich I-XV*, red. Zespół Zakładu Słowianoznawstwa PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964-1978.
2. Breza E., Treder J., *Gramatyka kaszubska. Zarys popularny*, Gdańsk 1981.
3. Bronisch G., *Kaschubische Dialectstudien. Die Sprache der Běłôcě*, Leipzig 1896.
4. Dejna K., *Dialekty polskie*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1993.
5. Gebauer, *Historická mluvnice jazyka českého*, Praga–Wiedeń 1894.
6. *Język kaszubski. Poradnik encyklopedyczny*, red. J. Treder, Gdańsk 2006.
7. Jocz L., *System spółgłoskowy współczesnych gwar centralnokaszubskich*, Szczecin 2014.
8. Jocz L., *The Opposition */ʃ, ʒ/ ↔ */rʲ/ in the Contemporary Central Cassubian Dialect*, „Studia Linguistica Universitatis Jagellonicae Cracoviensis” 2013, 130, s. 153-169.
9. Lamprrecht A., Šlosar D. i Bauer J., *Historická mluvnice česká*, Praha 1986.
10. Lorentz F., *Geschichte der pomoranischen (kaschubischen) Sprache*, Berlin–Leipzig 1925.
11. Lorentz F., *Gramatyka pomorska*, Poznań 1927-1937.
12. Lorentz F., *Slovinzische Grammatik*, St. Petersburg 1903.
13. Nitsch, *Dyalekty polskie Prus zachodnich*, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie” 1907, 3, s. 101-284.
14. Ramułt S., *Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego*, Kraków 1893.
15. Rudnicki M., *Przyczynki do gramatyki i słownika narzecza słowińskiego*, Kraków 1913.
16. Schaarschmidt G., *A Historical Phonology of the Upper and Lower Sorbian Languages*, Heidelberg 1997.
17. Stieber Z., *Historyczna i współczesna fonologia języka polskiego*, Warszawa 1966.
18. Stone G., *Cassubian, [w:] The Slavonic Languages*, red. B. Comrie, G. G. Corbett, London–New York 1993, s. 759-794.
19. Topolińska Z., *A Historical Phonology of the Kashubian Dialects of Polish*, The Hague, Paris 1974.
20. Topolińska Z., *Opisy fonologiczne polskich punktów „Ogólnosłowiańskiego Atlasu Językowego”*. Zeszyt I. Kaszuby, Wielkopolska, Śląsk, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982.
21. Topolińska Z., *Teksty gwarowe centralnokaszubskie z komentarzem fonologicznym*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 1967b, 7, s. 88-125.
22. Topolińska Z., *Teksty gwarowe południowokaszubskie z komentarzem fonologicznym*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 1967a, 6, s. 115-141.
23. Topolińska Z., *Teksty gwarowe północnokaszubskie z komentarzem fonologicznym*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 1969, 8, s. 67-93.
24. Trudgill P., *Sociolinguistics. An Introduction to Language and Society*, London 2000.

Some Comments on the Pronunciation of *r^j in the Kashubian Dialect of Jastarnia**Abstract**

Descriptions of the Kashubian sound system from the middle of the 20th allow an assumption that [r] (*[r^j]) as such is currently entirely lost in the Kashubian linguistic area. However, it turns out that in Jastarnia there are still speakers that preserve [r] in their pronunciation with a pretty high frequency (ca. 30% of all possible cases). The paper gives basic statistical and phonetic data on the current pronunciation of this consonant and tries to answer the question about reasons of the discrepancy between the older descriptions and the real state of affairs.

Keywords: phonetics, phonology, consonants, dialectology, Kashubian language